
כיצד תכנן חזקיהו את מפלתו של סנחריב

Author(s): ב"צ לוריא

Source: *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: ניסן-כתב-עת לחקר המקרא ועולמו, ניסן-סיון תשמ"ז, כרך לב (ניסן-ק"י) חוברת ג, pp. 244-252 (סיון תשמ"ז)

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23504997>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו

כיצד תכנן חזקיהו את מפלתו של סנחריב

מאת

ב"צ לוריא

חזקיהו שלח מלאכים אל סנחריב, שישב באותה שעה בלכיש הכבושה, ושם בפיהם הודעה והצעה בזו הלשון: "חטאתי, שוב מעלי, את אשר תתן עלי — אשא". "וישם מלך אשור על חזקיהו מלך יהודה שלש מאות ככר-כסף ושלשים ככר זהב". חזקיהו שילם את אשר הוטל עליו. אבל סנחריב לא קיים את דברו ולא עלה מיהודה, אלא שלח את רבשקה בחיל כבד. "ויעלו ויבאו ירושלם ויבאו ויעמדו בתעלת הברכה העליונה אשר במסלת שדה כובס"¹.

בבואנו לדון על המצור של צבא אשור על ירושלים עלינו לאתר תחילה את מקומן של מחנות הלוחמים: איפה עמדה החומה, שעליה ניצבו חיילי יהודה, ואיפה היה מחנה אשור. המבנה הגיאוגרפי של ירושלים וסביבתה מוציא מכלל אפשרות את המזרח, כיון שכאן עמדה החומה מעל למורד תלול היורד לנחל קדרון, וכן בדרום, שמורד תלול של ההר מונע את הגישה לחומה. ממילא עלינו לחפש את מקום המערכה מצד צפון-מערב לעיר.

איפה עמד צבאו של חזקיהו?

חזקיהו דאג לבטחונה של ירושלים; למדנו: ² "ויתחזק ויבן את כל החומה הפרוצה ויעל על המגדלות ולחוצה החומה האחרת ויחזק את המלוא עיר דויד...". תקן החומה נעשה בחפז לא היה זמן לחצוב אבנים גדולות, אבני חומה, לסתתם ולהביאם העירה לרגלי החומה. באין ברירה נקט חזקיהו בדרך אחרת, עליה מספר ישעיהו "ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו... ואת בתי ירושלם ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה". מסתבר כי בעלותו על כסא המלוכה היה מצבה של ירושלים בכל רע, כי בימי אחז עלו ארם וישראל על יהודה וכבשו את ירושלים³. מסופר שזכרי גבור אפרים הרג את מעשיהו בן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה המלך. ואם נניח שאלה יכלו לההרג בקרב על הגנת העיר, ואולי מחוץ לחומה, לא ייתכן שחיילי ארם וישראל שללו שלל רב ובזזו ולקחו בשבי עם רב מבלי שחדרו לפנים העיר. זה יכול היה להיות רק לאחר שפרצו בחומת העיר, השתלטו על ארמון המלך ועשו בעיר כבתוך שלהם. הלוחמים מארם ומישראל באו מצד צפון. מסתבר שהם

1 מל"ב, י"ח, יג-טז.

2 דבה"ב ל"ב, ה.

3 שם כ"ח, ה-ז.

פרצו בחומה הצפונית פרצה גדולה, את הפרצה הזאת סתם חזקיהו. זוהי "החומה האחרת" בלשון הכתוב, וכפי שנראה להלן, היא החומה שהקיפה את הפרבר או המשנה, ויש לזהותה בסביבת שער שכם של ימינו.⁴

התוי של חומת ירושלים מצד צפון הוא נושא שחוקרי ירושלים הנוצרים עָתו אותו כדי שלא לפגוע בקדושתו (המדומה) של קבר ישו, שלפי דין ישראל היה צריך להמצא מחוץ לחומת העיר; ולכן, לפי התוי שהם קבעו, החומה היא מעבר לקבר פנימה. מכיון שבעיה זו של קדושת הקבר אינה מטרידה אותנו, עלינו לחפש הוכחות על מקומה של החומה בימי המצור, מבלי להתחשב בהצעות של חוקרים אלה.

נסקור תחילה את המקורות שבכתב.

על בנין חומות העיר בימי דוד נאמר:

שמו"א כה', ט: ויבן דוד סביב מן המלוא וביתה;

דבהי"א י"א, ח: ויבן העיר מסביב מן המלוא ועד הסביב ויואב יחיה את שאר העיר.

המונחים "סביב", "מלוא" אינם ברורים למדי; גם המעשה של יואב — אף הוא סתום. נוכל רק לאמר כי השטח שמצפון לעיר היבוסי (עליו הוקם מקדש שלמה) עוד היה מחוץ לחומה ושימש כגורן לארונה.

שלמה הרחיב את שטחה של ירושלים וכלל בה את השטח שנועד לבנין בית המקדש. עליו נאמר שבנה את המלוא ואת חומת ירושלים.⁵ מעשה זה נזכר שנית בקשר עם תפקידו של ירבעם בן נבט, שהיה ממונה על המלאכה: "שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו".⁶ בימיהם של דוד ושלמה לא צר שום אויב על ירושלים ולא פרץ את חומתה. יתכן שהכוונה ל"פרץ" ששלמה השלים חומה שהחל דוד לבנותה.⁷ מאז אין לנו ידיעה כלשהי על בנין חומות ירושלים.

ימי שלמה ועד למצור סנחריב עברו 250 שנה, ואין ספק שהעיר גדלה והתרחבה. כיוון ההרחבה לא היה במדרונות התלולים של הקדרון או של גיא בנהנום, כי אם לצד צפון, כי רק מצד זה משתרע שטח נרחב נוח לבניה.

חלוקת הממלכה לאחר מות שלמה והמלחמות בין יהודה לישראל ודאי חייבו את מלכי יהודה להגדיל את בטחון העיר ולחזק את חומתה. אבל עדות על כך מן הכתובים עד לימי חזקיהו אין בידינו.

חוקרי ירושלים מן המאה הי"ט, שלא היו כבולים בקדושתו של קבר ישו, בדקו

4 במשל הכרם אומר ישעיהו: "הסר משוכתו והיה לבער, פרץ גדרו והיה למרמס (ה', ה); זה מקביל למשל בתהלים: גפן ממצרים תסיע... למה פרצת גדריה ואָרֶזֶךְ כל עברי דרך" (פ', יג). כנראה שהכוונה בשני כתובים אלה להרס החומה בידי ארם וישראל בימי אחז.

5 מל"א ט', טו.

6 שם י"א, כז.

7 לפי תרגום יונתן פרץ = תרעתא, כלומר, שער.

וחקרו את התוי של החומה השניה, הלא הם: קונרד, שיק, גב' פין, סלז'ה מריל ואחרים. הם מצאו שהחומה הנוכחית בנויה במקומות רבים על שרידי החומה השניה של ימי בית שני⁸. עדות נוספת הן תוצאות החפירה שערך המילטון בשנים 1937-38 משני צדי שער שכם; החרסים שמצא בעומק 9—9.40 מ' הם מתקופת הברזל, 600—900 לפנה"ס, ואלה שנחשפו בעומק 9—8.35 מ', בשכבה שמעליה, הם מתקופת הברזל ומן התקופה ההלניסטית.

במקום שהעמק עובר את שער שכם וחודר העירה, לפני התחלתם של רחוב הגיא ורחוב בית הבד, הוא מהווה שטח רחב ועמוק, הוא כעין מכתש ונקרא כך על-שם צורתו. כאן היה מקומם של הסוחרים הצורים, ועליהם אומר הנביא⁹: "הילילו יושבי המכתש, כי נדמה כל עם כנען, נכרתו כל נטולי כסף". נחמיה גרש משם את הסוחרים הצורים וסגר בפניהם את השער. נחמיה לא בנה חומה חדשה כדי להרחיב את תחומי העיר, הוא תקן והשלים את החומה, כי בימיו — כמו בימי חזקיהו — עמדה כאן החומה והשער.

על חומה זו לארכה, משער שכם של ימינו ועד למגדל שלמזרח השער החדש, התהלכו חייליו של חזקיהו והסתכלו למתרחש במחנה אשור, ששכן במישור ממול.

עתה נשתדל לתאר את מקומו של מחנה אשור, שהתפרש בשדה כובס. אולם לפני כן עלינו להתעכב ולראות כיצד היתה עבודת הכובסים בירושלים. לצורך זה נוכל להיעזר בתרגום יהונתן; את המלים "אשר במסילת שדה כובס" הוא מתרגם "ד' בְּכִישׁ חֶקֶל מְשֻׁטָּח קָצָרִיא". נוספה כאן המלה: מְשֻׁטָּח. מסילה, משורש סלל, עיקרו הרמה, הגבהה, דרך סלולה מוגבהת מסביבתה. מסילת שדה כובס היתה שטח קרקע מורם במקצת, מרוצף אבנים, שעליהן היו הכובסים שוטחים את הכבסים לייבוש. בעיר, בין החומות, לא היה שטח כזה, גם לא על-יד ברכת השלוח ואף לא על יד התעלה החצובה. עלינו לאתר את שדה כובס מחוץ לחומה הצפונית ולא הרחק ממנה¹⁰. מקור המים של הברכה העליונה לא היה מעין כי אם מי גשמים. בני ישראל ידעו יפה יפה לאגור מי גשמים בבורות וברכות. בשטח שממול לשער שכם, שהפך בשנים האחרונות לגינה ציבורית, עמדה הברכה העליונה. בדורות האחרונים לא היתה בשימוש ולאט לאט כוסתה אדמה¹¹.

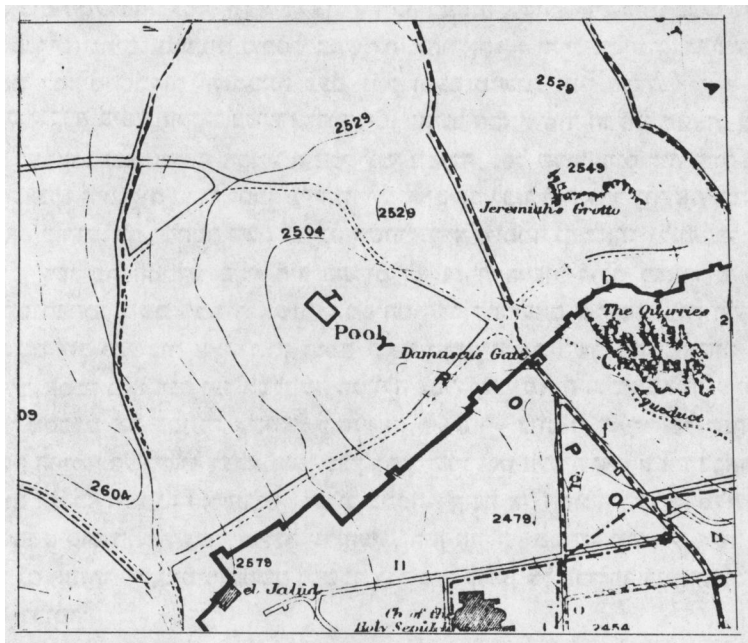
בירמיהו סוף פרק ל"א אנו קוראים נבואה על בנינה מחדש של ירושלים. הנביא

8 את פרטי העדויות הבאתי בספרי "פרקי ירושלים", הוצ' קרית-ספר, ירושלים ע"ע 84—86.

9 צפניה א', יא.

10 מטעמי נקיה ובריאות לא נהגו לכבס בברכת השלוח, לכך נועדו הברכה העליונה ושדה כובס.

11 ברכה זו מסומנת במפה המצורפת למאמרו של וילסון ברבעון האנגלי PEF. משנת 1902 מול עמ' 292. הברכה היא במרחק 300 מ', בערך, משער שכם בכוח מערב-צפון. סימונס, Simons, *Jerusalem in the Old Testament*, Leiden 1952 במפה בעמ' 293 מביא את השם הערבי של השטח שבמורדות מוסררה וממול שער שכם: אַדְד אֶל בְּרָכָה. בעמ' 337 מביא סימונס את דעתו של פישר

הקטע הצפוני של מפת ירושלים משנת 1902:
הברכה נמצאת בחלקו העליון של עמק הצורים (טירופיון), מול שער שכם

מעביר את הקו מצד צפון ואומר: "וכל העמק הפגרים והדשן וכל השדמות עד נחל קדרון".

את המלים "וכל העמק" ¹² הפגרים ¹³ והדשן מתרגם יונתן: וכל מישראל אתר דנפלו תוין משורית אתוראה, כלומר — כל המישור אשר שם נפלו גדודי האשורים. זהו המישור שישעיהו קורא לו "מחנה אשור" ¹⁴.

12 רודולף (Wilhelm Rudolph Jeremias) מוצא שבמלה "עמק" מציין המקרא רק שני מקומות: עמק המלך (שמו"ב י"ח, — שם הציב לו אבשלום יד) ועמק רפאים (בימינו תחנת הרכבת) ולדעתו כוונת הכתוב לעמק רפאים. (ברייט (Jeremiah, AB 1967) מתרגם עמק — valley, ולדעתו הכוונה לגיא בנהגוס, מקום הפולחן למולך. ולא נראים לנו, לא זה ולא זה.

13 הפגרים — לשון גנאי וחלול כלפי אלה שנפלו כאן. ונקט הכתוב בירמיהו לשון הכתוב בישעיהו ל"ז, לו.

14 ישעיהו ל"ז, לו.

בסיכום המערכה נאמר: ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור... וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים. התרגום: וקטל במשרית אתוראה = והרג במישור האשורים. נמצאנו למדים שמקום זה מכונה פעם עמק ופעם מישור, ואין הבדל. הנס שקרה בימי חזקיהו בשערי ירושלים, כאשר צבא אשור הבלתי מנוצח, צבא אשר בעצמתו ובאכזריותו הכניע את כל עמי המזרח, נפל שדוד, הנס היה גדול ואין ספק שאנשי ירושלים הרבו לספר עליו והיו מראים אב לבנו, דור אחר דור, את המקום שבו אירע הנס. כך נשתמר השם "מחנה אשור". הוא נשתמר גם לאחר גלות בבל; עם החורבן ושריפת המקדש בידי חיל כשדים לא נכרת הישוב כולו, נשארו מעטים ובפיהם נשתמר השם "מחנה אשור". מפיהם חדר לתודעתם של שבי ציון ולעולם המושגים של ימי בית שני. ואין תימה שאנו מוצאים את השם מחנה אשור בפי יוסב"מ, אם כי מאז הנס ועד למלחמה הגדולה עברו שבעמאות ושבעים שנה. פעמים מזכיר יוסב"מ את "מחנה אשור": מלח' ה', ז', ב' — ביום ז' באייר של שנת 70 נכבשה החומה השלישית וצבא רומי פרץ לתוך העיר. אז העביר טיטוס את צבאו אל המקום הנקרא "מחנה האשורים" וקרוב כמטחוי קשת אל החומה השניה. מלח' ה', י"ב, ב: טיטוס החל לשפוך סוללה על העיר. היא החלה "ממחנה אשור", אשר שם היתה גם תחנתו של טיטוס, ומשם נמשכה דרך נחל קדרון אל עבר הר הזיתים, ומשם נסבה דרומה...

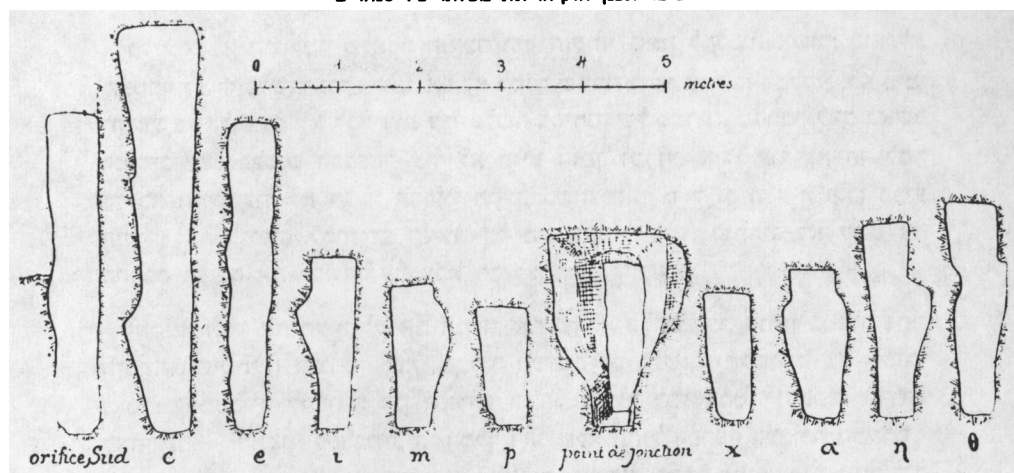
מתי עלה בדעתו של חזקיהו לפרוק את עול אשור ועל מה סמך? הוא עלה על כסא המלוכה בהיותו בן כ"ה, כאדם משכיל ושקול בדעתו, שלא השלים עם השעבוד לאשור. אם לדון לפי מפעל הנקבה מסתבר שהוא התחיל בהכנות למרד בצנעה ובעקביות עם עלייתו לשלטון. כדי להעריך את גודל המעשה של הנקבה נציין כמה מספרים:

אורך הנקבה הוא 533 מ' על מרחק אורכי של 320 מ', כלומר — סטיה מן הקו הישר של 213 מ'; הרוחב נע בין 70 ל-80 ס"מ והגובה הוא מ-1.10 מ' ועד 3 מ'. השיפוע קל מאד — על 532 מ' השיפוע הוא רק 2.18 מ'. את החוקרים העסיקה השאלה של הסטיה מן הקו הישר¹⁵. כאמור, הנקבה היתה צרה ובחלל ברוחב של 70—80 ס"מ היה מקום לחוצב אחד בלבד¹⁶. אם נביא בחשבון שהוא עשה את המלאכה בכלים פשוטים, ללא מכשירי מדידה מדויקים וללא מכשירי קשר — נבין שהוא סטה הצדה והיה הכרח ללכת לקראתו ולהתחיל את החציבה מהצד שכנגד.

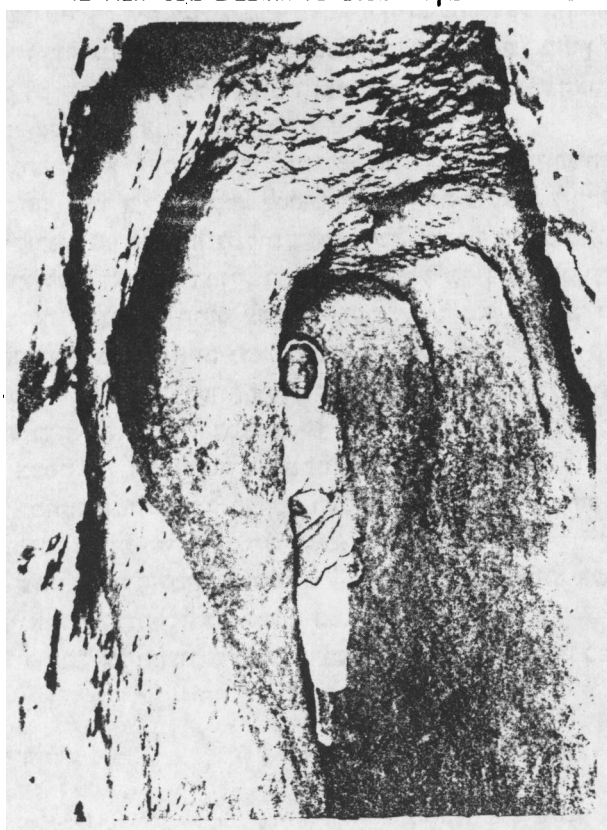
15 ההסבר שזה מתחייב מטיב הסלע (ר' אנצ' מקראית כרך ז', טור 632), או שהחוצב מצא סדק בסלע והלך בעקבותיו — השערה הנתמכת על המלה "זדה" שבכתובת — אין לה על מה לסמוך; ר' הדין על הרצאתה של רות עמירן בעיונים בס' ישעיהו, ספר ב' עמ' 245.

16 מאחוריו של החוצב היו אנשים להוצאת האבנים ולכל עבודה אחרת, אבל החציבה עצמה נעשתה כל הימים על-ידי אחד.

כיצד תכנן חזקיהו את מפלתו של סנחריב

גובה הנקבה ורחבה במקומות שונים;
באמצע — מקום המפגש של החוצבים משני הצדדים.

כאן נפגשו החוצבים משני הצדדים.

כל עוד לא הושלמה מלאכת הנקבה היה חזקיהו נאמן למלכות אשור; הוא לא הצטרף למרד כלשהו נגד אשור, אף לא למרד שמרון בימי פקח בן רמליהו ולא בימי יהושע בן אלה; גם לא למרידות ערי פלשת בסיועה של מצרים. מסתבר שגם כאשר סנחריב ישב בלכיש הכבושה עוד לא הגיע הזמן למרד; אולי עוד לא הושלמה הנקבה ואולי עוד לא הגיעו חרבוני הקיץ, כשהצמאון גדול ומים אין, ולכן הביע חזקיהו את כניעתו לסנחריב ושילם כל מה שהוטל עליו. סנחריב לא קיים את ההסכם ושילח את רבשקה עם צבא רב לצור על ירושלים.

חזקיהו הכין את העיר לקראת המרד. את שאלת הלחם לעם הנתון במצור פתר חזקיהו בשיטתיות ובצנעה, לבלי לעורר תשומת לב בלשים ומלשינים של אשור. נאמר: "ומסכנות לתבואת דגן ותירוש ויצהר וארות לכל בהמה ובהמה ועדרים לאורות" — בהמות לקרבנות, כי המלך דאג שלא תחול הפרעה בעבודת המקדש. בינתיים הושלמה הנקבה, הובטח מים לאנשי ירושלים ונסתם מקור המים בנחל לבל ששמשו את צבא אשור.

הנשק של חזקיהו היה לשלול מים מצבא האויב; עתה בצע את החלק השני של תכניתו; "ויועץ עם שריו וגבריו לסתום את מימי העינות אשר מחוץ לעיר ויעזרהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים"¹⁷.

הגיחון נובע מחוץ לחומת העיר; לאחר שהושלמה הנקבה ומי הגיחון החלו לזרום לברכה שבתוך העיר ביקש חזקיהו לסתום ולהסוות את מצאו של המעיין. יש להניח שע"י גלי אבנים ואדמה ניתן למקום המראה של המדרון שמסביב לו. המעיין השני שהיה מחוץ לעיר הוא עין-התנין. הוא זורם בעומק של 4-5 מטר ורק לאחר עונת גשמים ברוכה עולים פני המים עד לפני הקרקע. אל נכון זה באר ולא מעין. לכן קוראים לו הערבים פַּיִר אֵיזֵב (באר איזב). סתימתו אינה מהווה קשיים: על ידי ערימות עפר ואבנים ניתן להסוות אותו ולהקנות לו את הצורה של קטע בנחל קדרון. מקורות מים אחרים אין בסביבה עד ביתר בדרום, מי-נפתוח במערב ועינות אל-בירה בצפון. כל אלה רחוקים ממחנה אשור חמשה. ששה ק"מ.

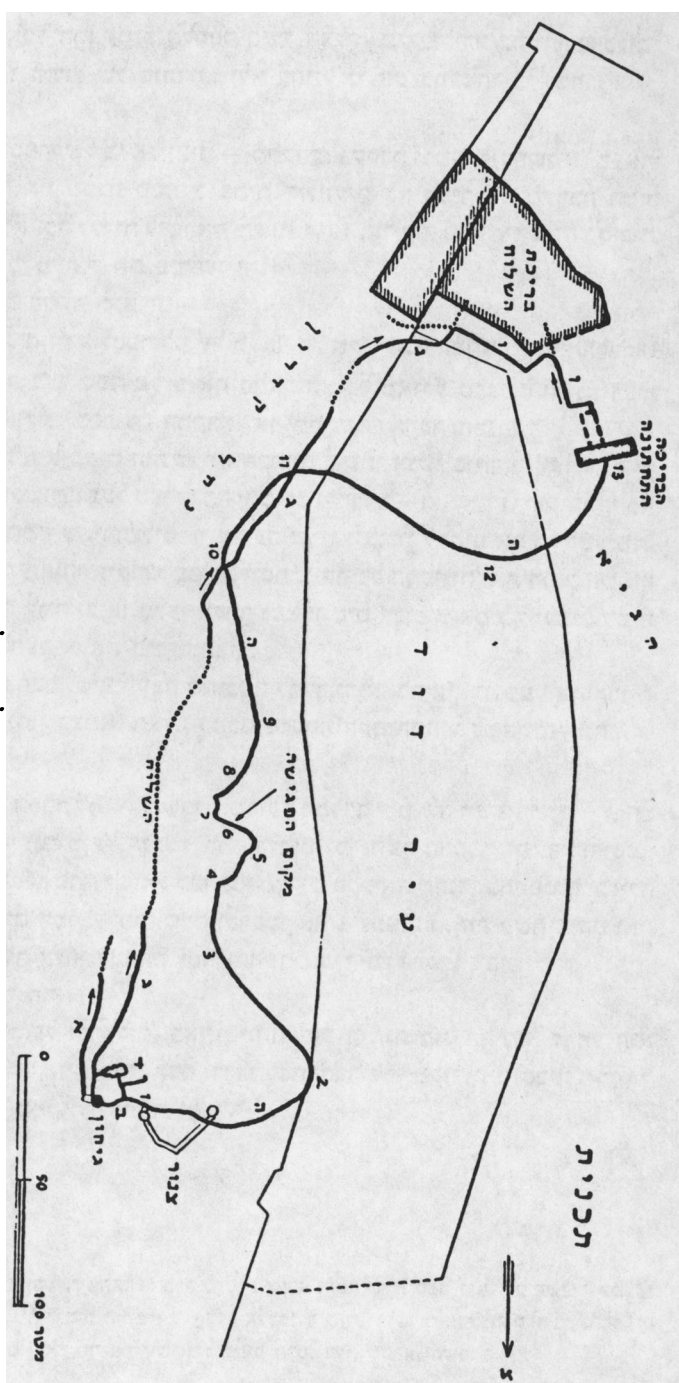
בסמוך למחנה אשור עמדה הברכה העליונה — מקור מים יחיד שהותיר להם חזקיהו. בברכה בעונת הקיץ מים מעופשים. במי הברכה נהגו ביושבי ירושלים לכבס גם בגדים צואים, מקור למחלות. ואמנם — פרצה מגיפה במחנה אשור, רבים מתו והנותרים נאלצו לברוח כל עוד נפשם בם.

סנחריב כותב¹⁹ על המצור ששם על ירושלים "סגרתי את חזקיהו בבירתו ירושלים

17 דבה"ב ל"ב, ג-ד.

18 שם, שם, ג-ד.

James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, 1950, p. 288 19

הפיתולים במהלך הנקבה.

מקום המפגש בין החצבים משי הצדדים מסומן במפה במספר 6 והוא סמוך לגיחון, כדי רכע מאורך הנקבה כולה. מסתבר שמטעמי בטחון ושמירת הסודיות החלה החציבה בפנים העיר, מאצל הכרתי, ורק כרכע מן החציבה נעשתה מצד הגיחון, שודיה מחוץ לחומת העיר.

כצפור בכלוב", אבל הוא נמנע מלספר כיצד הצליח מלך יהודה בהיותו ב"כלוב" להתגבר על צבאו הגדול של סנחריב. ולא בחייל כי אם בחכמתו כי רבה.

לאחר שהופיע ספרו של מ' אליועיני — מחקרים בקהלת ובמשלי (בחשל"ז) מצאתי שאף הוא מסביר את מפלת סנחריב במים. אליועיני לא הכיר את מערכת המים של ירושלים, כי לא זכה לעלות לישראל, משנת 1941 ועד סוף ימיו היה גולה בסיביר. לכבודו ולזכרו אני מעתיק את פירושו זה²⁰.

מה היתה סיבת כשלון סנחריב?

"בעל ספר מלכים יודע לספר לנו על מלאך ה', אשר הכה במחנה אשור 185,000 איש. במגפה ראה בעל ספר מל"ב את מלאך ה'. כל מאורע טבעי יוצא מן הכלל יבואר ביאור תיאולוגי בספרות המקרא. אך מה היתה סיבת המגפה?
"לדעתי, הסיבה היא במים הרעים, מי הביצות ששחו אנשי סנחריב, ואולי גם יד הצמא החליש את גבוריו. בעל ספרי דבה"י כותב (ל"ב, ב—ד) "ורא יחזקיהו כי בא סנחריב ופניו למלחמה על ירושלים. ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום את מי המעינות, אשר מחוץ לעיר ויעזרוהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר: למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים". אם כן, יעצו אנשים חכמים לחזקיהו להצמיא את חיל סנחריב.
"והנה היה איש חכם, שיעץ עצה מחוכמה למלך. הוא, כנראה, גם בצע את תכנית המים, חיל אשור נתון בצמא. האיש החכם נשכח, והעם התחיל לספר נפלאות..."

החוקרים חפשו הסבר למאורע שעליו מסופר במל"ב י"ט, לה וישעיהו ל"ז, לו; הם העדיפו מקורות חיצוניים על הנאמר במקורותינו וכך נוצר ההסבר לפי הירודוטוס, הכותב: ²¹ כאשר הסיע סנחריב חיל כבד נגד מצרים תקע את מחנהו בתחפנחס. בלילה התנפלו על האויבים המון עכברי שדה וכרסמו את אשפותיהם, את קשתותיהם ואת אחיות מגיניהם, עד אשר למחרת נסו, ובהיותם בלי נשק נפלו רבים מהם...
מה לנו ולסיפור הזה?!

אנו דנים במצור על ירושלים, כאשר מחנה אשור חנה מול החומה. לפתע הוא בורח ומשאיר אחריו המון פגרי אדם. דומני שההסבר לפי מקורותינו סביר ואין כל צורך לחפש אותו במקורות חיצוניים.

20 מחקרים בקהלת ובמשלי. הוצ' החברה לחקר המקרא והוצ' קרית-ספר, ירושלים תשל"ז, עמ' 15.

21 כתבי הירודוטוס, מתורגמים מיוונית ע"י ד"ר אלכסנדר שור, ירושלים תרצ"ה, ספר ב', סימן 141. לאחרונה אנו מוצאים הסבר זה בפירושו של צמוס חכם, דעת מקרא, תשמ"ה.